

ПРОФІЛАКТИКА БУЛІНГУ В КОНТЕКСТІ ФОРМУВАННЯ ДОСВІДУ МОРальної ПОВЕДІНКИ СТАРШИХ ПІДЛІТКІВ

BULLYING PREVENTION FOR DEVELOPMENT SENIOR ADOLESCENTS' MORAL BEHAVIOR EXPERIENCE

Статтю присвячено пошуку шляхів формування гуманістичних ціннісних орієнтацій старших підлітків, основ їх моральних уподобань у школі, зумовлених новою гуманістичною парадигмою освіти для профілактики булінгу. Мета статті – окреслити шляхи формування досвіду моральної поведінки старших підлітків для профілактики булінгу. У роботі стверджується, що відсутність системи моральних знань, що лежать в основі переконань і мотивів поведінки, призводить до деформації поведінки старших підлітків, сприяє виявам булінгу. У дослідженні визначається, що різноманітні ігри та ігрові вправи педагогічного та психокорекційного характеру для старших підлітків позитивно впливають на їх морально-психологічні якості. У системі роботи вчителя вони стають засобом корекції, виправлення не зовсім коректно сформованого психічного процесу або негативної особистісної поведінки старших підлітків. Стаття засвідчує, що старшим підліткам можна пропонувати різноманітні ігри, орієнтовані на творче самовираження, комунікацію, ненасильницьке спілкування.

У статті нами пропонуються кроки з підготовки старших підлітків до формування досвіду моральної поведінки, як-от залучення до обговорення цінностей, що зумовлено гуманістичними установками, які зовні виражаються в поведінці (система морально-гуманістичних міжособистісних відносин), що сприяє формуванню поведінки за рахунок педагогічних засобів; опанування знань про сутність моральних відносин; орієнтація на цінності й ціннісні відносини у взаємодії старших підлітків; вплив форм і методів активної ненасильницької комунікації, що усуває розрив між ціннісними смислами старших підлітків. У роботі підкреслюється, що діяльність старших підлітків, заснована на участі в тренінгах з упровадженням різноманітних ігрових вправ із тем «Булінг і його наслідки», «Основи безконфліктної поведінки», «Засади толерантності», шкільного проекту «Формування досвіду моральної поведінки старших підлітків для профілактики булінгу», є ефективною, оскільки предметом педагогічної рефлексії є конструктивний характер взаємодії й ненасильницького спілкування з іншими старшими підлітками.

Ключові слова: досвід, моральна поведінка, старші підлітки, профілактика, булінг.

The article is devoted to the search for ways to develop humanistic value orientations of senior adolescents, the foundations of their moral preferences in school, due to the new education humanistic paradigm for bullying prevention. The purpose of the article is to outline the ways to develop the moral behavior experience of senior adolescents for bullying prevention. The paper argues that the lack of the moral knowledge system that underlies the beliefs and motives of the behavior, leads to the deformation of senior adolescents' behavior, contributes to the bullying appearance. The study determines that the variety of games and game exercises, game activities of pedagogical and psychocorrective nature for senior adolescents have the positive effect on their moral, psychological qualities. In the system of a teacher's work, the games become the correctional means, the corrections the existing mental process or personal behavior of senior adolescents. The paper shows that senior adolescents can be offered the variety of games focused on creative self-expression, communication, anti-destructive communication.

In the article we propose some steps to prepare senior adolescents to develop the moral behavior experience: their involvement in the discussion of values, due to humanistic attitudes, which are externally expressed in behavior (system of moral and humanistic interpersonal relations), which is developed through the pedagogical means; mastering knowledge about the moral relations essence, focusing on values and value relations in the interaction of senior adolescents; the influence of forms and methods for active communication, that eliminates the gap between the values of senior adolescents. The paper emphasizes that the activities of senior adolescents, based on participation in games and trainings such as "Bullying and its consequences", "Fundamentals of conflict-free behaviour", "Principles of tolerance", the school project "Development of moral behavior experience of senior adolescents" are effective, because the subject of pedagogical reflection has the interaction constructive nature and nonviolent communication with other senior adolescents.

Key words: experience, moral behavior, senior adolescents, prevention, bullying.

УДК 371.133:373.31

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2021/37.67>

Костікова І.І.,

докт. пед. наук, професорка,
завідувачка кафедри теорії
і практики англійської мови
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Гузенко Н.О.,

аспірантка кафедри освітології
й інноваційної педагогіки
Харківського національного
педагогічного університету
імені Г.С. Сковороди

Постановка проблеми в загальному вигляді.

Сфера практичної діяльності в сучасній школі (а це завжди складний контингент підлітків, втрата традиційних орієнтирів у виховній роботі тощо) для вирішення педагогічних завдань породжує низку суперечностей: між суттєвою необхідністю модернізації змісту виховного процесу та сучасною нерозробленістю шляхів формування моральної поведінки школярів; між кількістю нестандартних і нерозв'язних конфліктних шкільних ситуацій, як-от булінг і необізнаність педагогів щодо додання кри-

зових явищ у його запобіганні у сфері виховання нового покоління; між потребою сучасної школи в толерантних міжособистісних відносинах і методичною незабезпеченістю вчителя, недостатністю нових форм, засобів виховної роботи для профілактики булінгу в нових соціальних умовах, що змінилися.

Пошук шляхів формування гуманістичних ціннісних орієнтацій школярів, основ їх моральних уподобань у школі зумовлений новою гуманістичною парадигмою освіти серед загальних завдань

шкільної освіти для профілактики булінгу. Проблеми формування досвіду моральної поведінки у вихованні школярів [6] перебувають у полі зору педагогів із середини 70-х рр. минулого століття [4]. Досвід моральної поведінки становить одну з найважливіших частин моральної діяльності школяра [12].

Безперечно, у школі у виховній роботі потрібен суттєвий зсув акцентів. Учителі мають уміти вирішувати реальні шкільні ситуації і застосовувати свої педагогічні й психологічні знання на практиці, коли це стосується виявів булінгу в школі [13].

Це стосується роботи зі школярами, які не мають сформованого досвіду моральної поведінки, мають відхилення в дотриманні норм поведінки чи певні психологічні порушення у розвитку, як-от гіперактивність, агресивність, а також психічні відхилення в поведінці [18]. Тут ідеться про роботу вчителя з профілактики булінгу, більш глибоке розуміння особливостей поведінки старших підлітків, уміння вирішувати конфліктні ситуації.

На жаль, численні конфліктні ситуації між школярами часто призводять до булінгу. Це зумовлює необхідність оновленої виховної роботи зі школярами, де вони могли б вільно вдосконалюватися, рости і розвиватися, протистояти виявам булінгу [16].

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Проведений аналіз наукових праць О. Волошиної [3], О. Голобородько [4], В. Попова [12] щодо окремих питань моральної поведінки сприяв визначенню цього поняття, а поодинокі роботи вітчизняних дослідників (Н. Прібиткова [13], І. Сидорук [16], О. Юрчик [18]) дозволили визначити булінг як актуальну проблему сьогодення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Отже, у наукових колах немає окремого цілісного дослідження, спрямованого на дослідження шляхів формування досвіду моральної поведінки старших підлітків для профілактики булінгу.

Мета статті – окреслити шляхи формування досвіду моральної поведінки старших підлітків для профілактики булінгу.

Виклад основного матеріалу. Безумовно, педагогічна шкільна освіта у новому столітті робить нові кроки. На наш погляд, одним зі шляхів профілактики булінгу є ігри, бо лише гра дає можливість «прожити» різні ролі, обмінятися ролями, відчувати і зрозуміти різні емоції, погляди, переконання. Лише гра вчить безконфліктному вирішенню шкільних проблем.

У роботах педагогів пропонуються ігри та ігрові вправи для школярів, які впливають безпосередньо на морально-психологічні та педагогічні якості особистості, мають розвивальний, цілеспрямований і тренувальний характер та дію [7]. Дослідниками пропонуються ігри-вправи педагогічного та

психокорекційного характеру. У системі роботи вчителя вони стають засобом корекції, делікатної спроби виправити сформований психічний процес або особистісну якість [17].

У виховній роботі школи ми пропонуємо збірники та вправи ігрових мініатюр розвивального характеру, різноманітних розваг, орієнтованих на творче самовираження [9].

Безсумнівно, емоційний та моральний фактори впливають на результат виховної роботи зі старшокласниками, а якість відносин між школярами стає критерієм гуманізації освіти, провідним із яких є розвиток ціннісних орієнтацій, моральних цінностей школярів [3].

Дійсно, у соціокультурному процесі освіти відбувається залучення старших школярів до ціннісних відносин у навколишньому світі, в якому відтворюється і транслюється соціально-моральний досвід виховання багатьох поколінь. Однак сьогодні спостерігається розбіжність між готовністю старшокласників до засвоєння цінностей моралі й культури, їх потребою в моральному ідеалі й сучасному соціумі, що пропонує суто матеріальні, прагматичні, утилітарні цінності.

Для вирішення цієї розбіжності, на нашу думку, необхідне цілеспрямоване моральне виховання на основі етичних і естетичних норм і цінностей, що ініціює досвід моральної поведінки старшокласників. Нагадаємо, що під досвідом моральної поведінки ми розуміємо сукупність практичних відносин особи до оточення, суспільства, самого себе, адекватних норм моралі, яка формується в сім'ї, школі, у процесі життєдіяльності [4].

Нами пропонуються кроки з підготовки школярів до формування досвіду моральної поведінки, як-от залучення старшокласників до обговорення цінностей, що зумовлено гуманістичними установками, які зовні виражаються в поведінці (система морально-гуманістичних міжособистісних відносин), бо становлення такої поведінки відбувається за рахунок педагогічних засобів; опанування знань про сутність моральних відносин суб'єктів педагогічного спілкування; орієнтація на цінності й ціннісні відносини у взаємодії старшокласників; вплив форм і методів активної комунікації, що усуває розрив між ціннісними смислами школярів (обговорюється поведінка школярки, яка скепсувала над іншою школяркою щодо довгого модного піджака («У тебе що? Целюліт?» – запитала одна іншу, образивши своїм некоректним запитанням).

Безумовно, певна роль у формуванні досвіду моральної поведінки відводиться опануванню старшокласниками моральних понять. Моральні поняття (у результаті чуттєвих переживань школярів у процесі практичної діяльності) стають більш зрозумілими. Можна вважати, що переконання, надаючи великого значення моральним почуттям і чуттєвій сфері, є результатом складного процесу

обговорення, дискусії, обмірковування, вони спираються на систему чуттєвих уявлень, на «проживання» різних понять.

Дійсно, моральна свідомість, яка виражається в стійких поняттях, є сферою розуму, але це аж ніяк не означає, що вона формується тільки за допомогою розуму чи інтелекту, а формується шляхом роз'яснення, звернення до свідомості, де інтелектуальні засоби виконують стимулювальну роль.

Обов'язковою передумовою моральної свідомості є моральний досвід. У процесі правильно організованого виховання школярів накопичується позитивний моральний досвід, на основі якого формується й розвивається свідомість.

У сучасній педагогічній теорії найбільшого поширення набули два підходи до побудови системи морального виховання школярів: інтелектуальний, який надає морального значення формуванню у школярів знань, і поведінковий, коли головна увага приділяється формуванню у школярів навичок поведінки і накопичення життєвого досвіду в колективі.

Однак відсутність системи моральних знань, що лежать в основі переконань і мотивів поведінки, веде до деформації поведінки, сприяє виявам булінгу. Особистісно орієнтована освіта старшокласників відбувається в певних межах виховних процесів, а для виховання важливим стає безконфліктний діалог школярів.

Моральна норма старшокласників, відштовхуючись від реальної поведінки, протистоїть у вигляді ідеального зразка належної й бажаної поведінки, а поступово реальна поведінка може відповідати цим зразкам, наповнюючи особистісну діяльність дедалі більшим моральним змістом. Складність реалізації моральних норм полягає в тому, що особистісна поведінка мотивується не тільки моральними міркуваннями, а й безтактністю, зневагою, цькуванням, що є характерними рисами булінгу.

Найважливішими детермінантами моральної поведінки є потреби і інтереси, що детермінує процес морального розвитку особистості. Дослідники зазначають, що сприйняття моральної поведінки відбувається за умов: коли суб'єкт виховання зосереджує увагу особистості на позитивному прикладі, орієнтуючись на виявлення головних ознак поведінки, якого вимагає оточення; коли закріплення зразка поведінки як прикладу для вибору правильної установки відбувається на основі такого психологічного феномену, як бажання, що формується і є схожим на суб'єкт виховання на рівні дорослої людини; коли моральна оцінка є способом вираження ступеня відповідності дій моральним нормам; коли в системі ціннісних орієнтацій у процесі чуттєвого переживання відбувається вплив на моральну поведінку школяра.

Так, пошук шляхів формування досвіду моральної поведінки для профілактики булінгу сприяв реалізації кількох ігрових тренінгів у школах. Діяльність школярів, заснована на участі в тренінгах з упровадженням різноманітних ігор із тем «Булінг і його наслідки», «Основи безконфліктної поведінки», «Засади толерантності», є ефективною тоді, коли предметом педагогічної рефлексії є характер взаємодії з іншими старшокласниками, що відповідає вимогам педагогічної моралі, гуманістичного підходу до виховання і розвитку в школярів здатності до ціннісного вибору та набуття досвіду моральної поведінки. Так само нами запропоновано шкільний проєкт «Формування досвіду моральної поведінки старших підлітків для профілактики булінгу». До того ж ми впроваджували різноманітні ігри.

Наведемо приклад двох ігор для самопізнання підлітків та їх ненасильницького спілкування, формування моральної поведінки, розвитку емпатії.

Гра «Чим ми схожі». Мета – показати можливість зближення і порозуміння однокласників, які, на перший погляд, не є схожими. Група підлітків ділиться на пари. Усередині пар учасникам пропонується знайти щось спільне. Це можуть бути особливості зовнішності, інтереси, місце проживання, кулінарні смаки тощо. Знайдені риси повідомляються групі. Потім пари об'єднуються в четвірки, всередині яких також шукається схожість. Далі можна скласти групи з восьми осіб і повторити гру.

Гра «Так». Мета – удосконалення навичок емпатії і рефлексії. Група підлітків розділяється на пари. Один з учасників говорить фразу, що виражає його стан, настрій або відчуття, після чого другий має ставити йому питання, щоб уточнити і з'ясувати деталі, наприклад: «Дивно, але я помітила за собою, що колір мого одягу яскравий, коли я перебуваю у веселому стані». Гра вважається закінченою, якщо у відповідь на розпитування учасник отримує три позитивні відповіді.

Висновки. Безперечно, з'ясування шляхів формування досвіду моральної поведінки старших підлітків для профілактики булінгу є необхідним у виховній роботі школи. У дослідженні з'ясовано основні аспекти формування досвіду моральної поведінки, виховне значення ігор для його формування, охарактеризовано основні проблеми булінгу в школі та запропоновано шляхи його профілактики.

Перспективами подальших розвідок у цьому напрямі вважаємо обґрунтування педагогічних умов і технологію формування досвіду моральної поведінки старших підлітків для запобігання і протидії булінгу у виховній роботі школи.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Волошина О.В. Педагогічні умови виховання толерантності у підлітків старшого віку в позакласній роботі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Херсон, 2007. 18 с.
2. Голобородько О.А. Особистісно орієнтований підхід до морального виховання учнів 6–7 класів у процесі вивчення іноземної мови : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Київ, 2008. 18 с.
3. Гузенко Н.О. Компонентний склад в структурі досвіду моральної поведінки старших підлітків. *Наукові записки: Серія: Педагогічні науки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*, 2021. № 194. С. 195–199. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2021-1-194-195-199>
4. Гузенко Н.О. Поняття «досвід моральної поведінки особистості» в науково-педагогічних дослідженнях. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди «Педагогіка та психологія»*. Харків, 2018. Вип. 60. С. 3–11. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.2539285>
5. Кудикіна Н.В. Психологічні витоки педагогічної теорії ігрової діяльності. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*, 2004. № 19. С. 154–157. URL: <http://eprints.zu.edu.ua/540/>
6. Мафтин Л., Предик А., Романюк С. Формування позитивного психологічного клімату в педагогічному колективі сучасного загальноосвітнього навчального закладу в умовах освітніх змін. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології: науковий журнал*. Суми, 2020, № 5–6 (99–100). С. 214–224. DOI: 10.24139/2312-5993/2020.05-06/214-224.
7. Попов В.Д. Формування моральної спрямованості молодших підлітків у позанавчальній діяльності в загальноосвітній школі : автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.07. Харків, 2014, 18 с.
8. Прібиткова Н.О. Булінг у закладах освіти: поняття, структура, причини та шляхи подолання. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. Харків, 2017. С. 58–61.
9. Сидорук І. Булінг як актуальна соціально-педагогічна проблема. *Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки, Серія «Педагогічні науки»*. 2015, № 1 (302). С. 169–173.
10. Харченко С.Я. Організація вільного часу школярів: навчальний посібник. Луганськ : Альма-матер, 2006. 230 с. URL: <https://ua1lib.org/book/3144175/17b7bd?regionChanged=&redirect=192211861>
11. Юрчик О.М. Психологічна профілактика шкільного насильства в початкових класах : автореф. дис. ... канд. псих. наук : 19.00.07. Національний університет «Острозька академія», Острог, 2016. 18 с.